

Výzkum jihokarpatských nářečí ve SLÚ AV ČR

Akademie věd
České republiky

SLOVANSKÝ
SÚSTAV

věda 55

kolem
nás
pro všední
den

Slovanský ústav AV ČR, v. v. i., zkoumá slovanské jazyky a literatury v evropském kulturním kontextu. Vychází z tradičního komparativního pojetí, srovnávajícího jednotlivé jazyky a literatury mezi sebou, a obohacuje tento pohled o interkulturní a interdisciplinární problematiku překračující slovanský jazykový areál směrem k dalším evropským kulturám. Je vydavatelem tří vědeckých mezinárodních recenzovaných periodik: *Slavia. Časopis pro slovanskou filologii*, *Germanoslavica. Zeitschrift für germano-slawische Studien* a *Byzantinoslavica. Revue internationale des études byzantines*. Ve Slovanském ústavu pracují tři vědecké týmy, pokrývající tři obvyklé disciplíny slavistického výzkumu: diachronní a synchronní jazykovědu a literární vědu. Specifikem Slovanského ústavu jsou některé subdisciplíny, které jsou systematicky v ČR pěstovány právě jen zde. Tým paleoslovenistiky a byzantologie pracuje na unikátních lexikografických projektech vycházejících z excerpcí staroslověnských památek. Jedná se o dlouhodobé projekty **Řecko-staroslověnský index** a **Doplňky ke Slovníku jazyka staroslověnského**. Od roku 2016 pracuje tento tým na elektronickém portálu staroslověnštiny GORAZD, který bude základem pro elektronické zpracování a zpřístupnění lexikografického materiálu z této oblasti. Byzantologie je v ČR dnes spíše již unikátní disciplínou, spadající na VŠ většinou pod ústavu klasických jazyků, částečně pod ústavu historické. Ve Slovanském ústavu má své pevné místo a z našich nejnovějších publikací jmenujme např. *Encyklopedii Byzance* autorů Vladimíra Vavříčka a Pavla Balcárka (2011) či *Cyril a Metoděj mezi Konstantinopolí a Římem* Vladimíra Vavříčka (2013). Přípravovány jsou monografie s tematikou byzantské nobility a Chersonu v raném středověku. Tým dějin slavistiky a slovanských literatur je rozdělen do tří tematických sekcí. První je výzkum **dějin slavistiky, mezislovanských literárních a kulturních vztahů a literatur do počátku 20. století**. Zde připomeňme unikátní bibliografický projekt *Slavica* v české řeči, který ve čtyřech svazcích mapuje překlady krásné literatury ze slovanských jazyků do češtiny v letech 1891–1918. V současnosti mj. vzniká editovaná korespondence Josefa Kalouska se Sávou Chilendarským. Druhou sekcí je výzkum **slovanských literatur 20. století**, který se oproti dřívější užší specializaci na mezislovanské vztahy soustřeďuje především na výzkum určitých fenoménů ve slovanských i ostatních evropských literaturách. Východiskem jsou česko-německé vztahy a rusko-německý kulturní kontext. Připomeňme např. rozsáhlou mezinárodní publikaci z roku 2009 *Literaturen und Kulturen zwischen Ost und West*, či tematická čísla časopisu *Germanoslavica*. V tisku je kolektivní monografie vzniklá ve spolupráci českých, švédských a německých badatelů, která vyjde pod názvem *Literatur und menschliches Wissen. Analysen zu einer grenzüberschreitenden Beziehung* v nakladatelství Kadmos v Berlíně. Z prací věnovaných jednotlivým národním literaturám jmenujme unikátní *Dějiny lužickosrbského románu* z roku 2015, jejichž autor Tomasz Derlatka na více než tisíci stranách tento žánr analyzuje z pohledu historie, poetiky i ideologie. V témže roce vyšla i týmová publikace *Ruské imperiální myšlení v historii, literatuře a umění*. Pracujeme rovněž na výzkumu traumatické paměti střeoevropských literatur a na výzkumu toposu Krymu z hlediska literárního, kulturního i historického. Třetí sekcí je **výzkum ruské emigrace v meziválečném Československu**,

Jihokarpatská nářečí – kde se jimi mluví?

Termín jihokarpatská ukrajinská nářečí zavedl v dialektologii Ivan Paňkevč. Označoval jím všechna východoslovanská nářečí nacházející se jižně od hlavního hřebene Východních Karpat. Jedná se o současnou oblast severovýchodního Slovenska a Zakarpatskou oblast na Ukrajině. Nověji se v dialektologii setkáme i s pojmem rusínská nářečí, který obvykle zahrnuje i lemkovská nářečí na severní straně Karpat na území Polska. Vzhledem k tomu, že ve Slovanském ústavu má dlouholetou tradici výzkum východoslovanských dialektů na území Slovenska a Ukrajiny, budeme je označovat užším termínem jihokarpatská nářečí. Jihokarpatská nářečí jsou dosti výrazně vnitřně členěna. Ivan Paňkevč je dělil na tři základní skupiny – lemkovskou, bojkovskou a huculskou. Nejzápadnější část tohoto nářečního areálu zaujímá lemkovská skupina, prostírající se od podhůří Tater po řeku Laborec, na ni navazuje z východu skupina bojkovská, zaujímající většinu dnešní Zakarpatské oblasti (mezi oběma skupinami Paňkevč vyčleňuje pás přechodných nářečí lemkovsko-bojkovských mezi Laborcem a Užem). Obyvatelé východního cípu Zakarpatské oblasti, dnešního okresu Rachov, hovoří huculským nářečím. Pojmy bojkovská a lemkovská skupina použil Paňkevč podle blízkých nářečí na severních svazích Karpat, jejichž mluvčí jsou nazýváni Lemky a Bojky. Huculové jsou etnografickou skupinou osidlující kromě zmíněné části Zakarpatí ještě jih ivanofrankovské oblasti a část Bukoviny. Všemi třemi názvy zdůrazňoval Paňkevč jejich souvislost se sousedními dialekty na severní straně Karpat, pro něž byly tyto termíny používány. Hranicí mezi lemkovskou a bojkovskou skupinou mu byla hranice volného přízvuku, tedy zhruba tok řeky Laborce, hranicí mezi bojkovskou a huculskou skupinou stanovil mezi řekou Teresvou a Šoporukou. Podrobnější dělení na nářeční skupiny a podskupiny považoval Paňkevč za problematické vzhledem k velké nářeční diferencovanosti, při níž většina izoglos vytváří vlastní areály a jen zřídka lze pozorovat svazky většího počtu izoglos vytvářející další nářeční celky. Přesto však území jihokarpatských nářečí rozdělil na další menší areály podle větších říčních toků: I. oblast od řeky Teresvy do Latoryce, kterou dále dělí na dolnomaramorošskou, ugočsko-berežskou a verchovynskou, II. oblast od Latoryce po Už, kterou nazývá berežsko-užskou, III. oblast mezi Užem a Laborcem, jejíž nářečí považuje za přechodový lemkovsko-bojkovský dialekt, IV. oblast od Laborce do Popradu, kterou nazývá lemkovskou, V. nářeční ostrovy. Vlastní klasifikaci navrhl Georgij Gerovskij, který jihokarpatskou jazykovou oblast rozdělil na deset hlavních nářečních celků: *jihomaramorošský, severomaramorošský, berežský, užský, verchovynský, východozemplínský, západozemplínský, makovický, šarišský, spišský*, zvláště vyčlenil dialekt *huculský* a nářečí Byčkova a Brustur. Klasifikace Gerovského se opírá v první řadě o fonetické rozdíly mezi jihokarpatskými nářečím, pojmenování jednotlivých skupin nářečí jsou volena podle názvů historických stolic. Takto tvořené názvosloví má své opodstatnění vzhledem k faktu, že uherské administrativní hranice měly na vývoj nářečí větší vliv než přirozené přírodní bariéry. Jinou klasifikaci dialektů Zakarpatské oblasti na Ukrajině předložil ukrajinský dialektolog Josyp Dzendzelivskij. Jeho dělení dialektů na *maramorošský, boržavský, užanský* a *verchovynský* je založeno především na výskytu hlásek *u, ü, i* za staré *o* v zavřené sla-

bice (např. *kun'*, *kün'*, *kin'* – ‚kũň‘). Zuzana Hanudelová dělí jihokarpatská nářečí na území Slovenska na šest základních celků: *nářečí sninské, laborecké, makovické, šarišské, severospišské* a *nářečí jihospišských enkláv*.

Kdo jimi mluví?

Rusnaci, Rusíni, Ukrajinci – těmito třemi etnonymy se v současné době nazývají mluvčí jihokarpatských nářečí. Vývoj národnostního uvědomění v této oblasti má velmi spletitou historii, již se zde pokusíme nastínit jen v nejzákladnějších rysech. Východoslovanské obyvatelstvo sídlící jižně od hlavního hřebene Karpat si do moderní doby uchovalo nejstarší známé etnonymum všech východních Slovanů *Rusin* (v pl. *Rus'*). Během tzv. valašsko-rusínské kolonizace ve 14. a 16. stol. se šířilo na západ a osidlovalo hornatý sever dnešního východního Slovenska a přilehlé území Polska. Část kolonistů pocházela zřejmě také z východní Haliče. V této západní části osídlení vzniklo později etnonymum *Rusnak*, které je mezi mluvčími jihokarpatských nářečí na území Slovenska dodnes nejběžnější. Toto etnonymum pak proniklo i na východ do oblasti dnešního Zakarpátí, kde se užívalo paralelně s původním pojmenováním. V 19. stol. byl však obrozenci v západní oblasti (tzv. Prešovské Rusi) užíván název *Rusín*, který se poté v době první československé republiky stal oficiálním názvem pro příslušníky východoslovanského etnika na východním Slovensku a Podkarpatské Rusi, jemuž československá ústava zajišťovala menšinová práva. Již předtím se však národně emancipační hnutí zdejšího obyvatelstva rozpadlo na tři soupeřící směry – rusofilní, ukrajinoofilní a rusínoofilní, které zde koexistovaly až do II. světové války. Po válce byla Podkarpatská Rus připojena k SSSR a její většinové obyvatelstvo bylo prohlášeno za Ukrajince. Ta část místních obyvatel, která se s ukrajinskou identifikací neztotožnila, od rozpadu SSSR a vzniku samostatné Ukrajiny opět usiluje o uznání rusínské národnosti.

Na severovýchodě Československa po druhé světové válce nejprve fungovaly ruské školy, v roce 1952 přišlo období tzv. ukrajinizace: východní Slované na území Slovenska byli považováni za ukrajinskou menšinu a rusínská národnost oficiálně přestala existovat, ukrajinština se stala vyučovacím jazykem velké části místních škol. Od poloviny šedesátých let zde pak v roli hlavního vyučovacího jazyka převládala slovenština. Rusínská národnost byla znovu uznána až po roce 1989, v roce 1995 byl na Slovensku kodifikován rusínský jazyk, který oficiálně získal práva menšinového jazyka. Spolu s uznáním rusínské národnosti však došlo k názorovému rozdělení veřejných představitelů tohoto etnika. Zformovaly se dvě národní organizace prosazující různé národnostní koncepce – ukrajinskou a rusínskou. Přívrženci ukrajinské orientace považují východoslovanské obyvatelstvo v Karpatech za součást ukrajinského národa, zastánci rusínské orientace ho považují za samostatný rusínský národ obývající území několika států.

V současné době na Slovensku většina lidí hovořících jihokarpatskými dialekty při sčítání obyvatel uvádí slovenskou národnost, avšak počet osob deklarujících rusínskou národnost s každým sčítáním roste. K rusínštině jako mateřskému jazyku se přihlásilo výrazně více lidí než k rusínské národnosti. Ukrajinskou národnost zde deklaruje jen malá část tohoto etnika a její početnost stále klesá.

Spisovná rusínština

V r. 1995 byl na Slovensku oficiálně kodifikován rusínský jazyk (slovensky *rusínsky jazyk*, rusínsky *русинський язык*) jako standardizovaná jazyková forma, jež se měla stát spisovným jazykem pro mluvčí místních rusínských dialektů. Kodifikace rusínského jazyka je výsledkem nové vlny vzrůstu národního uvědomění Rusínů po r. 1989, tedy tzv. nového rusínského národního obrození. Teoretické principy standardizace rusínských dialektů byly vypracovány představiteli rusínské inteligence z různých států s rusínskou menšinou. Na Mezinárodním kongresu rusínského jazyka v r. 1992 bylo rozhodnuto, že budou vytvořeny spisovné normy pro jednotlivé státy s rusínskou menšinou, a až v další etapě vznikne společná jazyková norma pro všechny Rusíny (hovoří se přímo o rétorománském modelu).

Historie výzkumu jihokarpatských nářečí

Vědecké poznání staršího stavu jihokarpatských nářečí je na velmi vysoké úrovni díky dlouhé tradici jejich dialektologického výzkumu. Na osobitý a v mnoha aspektech značně archaický jazyk tehdejší Uherské Rusi upozornili ve svých pracích již v 19. stol. M. Lučkaj, J. Holovackyj, J. Sabov a někteří další. Mezi první skutečně lingvistické studie patří práce norského slavisty O. Brocha a haličského učence I. Verchratského, vzniklé na sklonku 19. stol. Broch ve svých studiích věnovaných slovensko-rusínské jazykové hranici popsal vedle slovenského zemplínského nářečí obce Falkušovce a sotáčského nářečí obce Koromľa také „maloruské“ nářečí obce Ubla. Díky tomuto na svou dobu neobvykle modernímu a přesnému popisu, zejména pokud se týče fonetické roviny, můžeme sledovat vývoj ublanského nářečí po dobu delší než jedno století. Prvním pokusem o popis jihokarpatských nářečí jako celku je dvoudílná monografie Ivana Verchratského *Знадоби для пізнання угорско-руських говорів. (1. Говори з наголосом движимим. 2. Говори з наголосом сталим)*. I. Verchratskyj navštívil na sklonku 19. stol. 30 obcí na území dnešního Zakarpatí a 36 obcí na území dnešního Slovenska. Práce Verchratského dodnes představují nesmírně cenný zdroj materiálu pro starší fáze jihokarpatských nářečí.

Počátky soustavnějšího výzkumu jihokarpatských nářečí jsou u nás spojeny se vznikem a činností Slovanského ústavu, jehož součástí byl i Sbor pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi, podporující vědecké poznání východní části nedávno vytvořené Československé republiky poskytováním cestovních stipendií, finančními příspěvky na vědecké expedice a badatelskou práci. Od r. 1929 byl členem Sboru Ivan Paňkevč, nejvýznamnější osobnost věnující se v této době jihokarpatským nářečím.

Ivan Paňkevč prováděl před druhou světovou válkou na Podkarpatské Rusi, východním Slovensku a v Rumunsku rozsáhlý terénní výzkum. Na základě shromážděného materiálu popsal fonetické a morfologické jevy jihokarpatských nářečí v jejich geografickém rozšíření ve své zásadní ukrajinsky psané monografii *Українська на́ре́ччя Подкарпатської Русі а сусідніх областей. 5 діалектологічними мапами. Част I. Хлоскослові а тварослові*, která vyšla v Praze v roce 1938 a za niž získal na FF UK titul docenta. Paňkevč v práci shrnul výsledky svého výzkumu započatého v roce 1922, během něhož navštívil 179 obcí; spolu s materiálem získaným z ji-

Ivan Paňkevyc (1887-1958)

ných dialektologických a etnografických prací (Verchratského, Hnatuka, Brocha, Víry a Bonkaló) zde Paňkevyc zpracoval „dialektologické zápisy z téměř 300 vesnic ze všech 520 rusínských vesnic“. Kniha je doplněna rozsáhlým výběrem ukázek nářečních textů ve fonetické transkripci. Paňkevycova dialektologická monografie zůstává dodnes hlavním a nepřekonaným zdrojem informací o fonetice a morfologii jihokarpatských nářečí, zejména pokud jde o území dnešní Zakarpatské oblasti. Kromě gramatického popisu dialektů se I. Paňkevyc věnoval sběru materiálu pro nářeční slovník, výzkumu starých písemných památek z oblasti Karpat a historickému vývoji jihokarpatských nářečí.

Pražský akademický výzkum jihokarpatských nářečí v letech 1957-1967

Rozsáhlý systematický výzkum jihokarpatských nářečí na území Slovenska byl zahájen v roce 1957, kdy Ivan Paňkevyc uspořádal „zakladatelskou“ dialektologickou výpravu do obce Kurov. Jejími účastníky byli Oldřich Leška, rusista, žák V. V. Vinogradova s dialektologickými zájmy a průpravou ze studia ruských dialektů, Andrej Kurimský, ukrajinista-dialektolog, jehož mateřskou mluvou byl právě jeden z jihokarpatských dialektů (nářečí vesnice Varadka), tehdy ještě student FF UK a Paňkevycův žák, a Mikuláš Mušinka, folklorista pocházející z obce Kurov, v té době student Vysoké školy ruského jazyka a literatury v Praze a později Paňkevycův

aspirant na FF UK). Ani Paňkevčova náhlá smrt v roce 1958 naštěstí obnovenou tradici nářečního výzkumu nepřerušila. Hned v následujícím roce se konala další expedice vedená O. Leškou.

Později se stal koordinátorem celého výzkumu Andrej Kurimský. Po celou dobu výzkumu se expedice za FF UK pravidelně zúčastňoval Kostjantyn Genyk-Berezovskij, sám původem Lemko, příležitostně se k nim připojovali i jiní ukrajinisté nebo odborníci se speciálním fonetickým, lexikologickým či etnografickým zaměřením (Eleonora Slavíčková, bohemistka z Fonetického kabinetu při ÚJČ ČSAV, Eva Brabcová, rusistka-etnografka z FF UK, Růžena Šišková, ukrajinistka-lexikografka z ČSI ČSAV aj.). Na Slovensku v té době také probíhal výzkum Vasyľa Latty, Zuzany Hanudelové a dalších, jehož výsledkem jsou především zásadní dialektologické atlasy.

Práce dialektologů v terénu nebyla snadná: pravidelné autobusové spojení mezi jednotlivými vesnicemi nejvýchodnějšího cípu Slovenska bylo v šedesátých letech ještě vzácné a účastníci expedice se zpravidla museli spoléhat na vlastní síly; pěší túry, které konali se značnou zátěží, byly vzhledem k členitému terénu často úctyhodné.

Magnetofon Sonet-Duo byl dost těžký, k němu bylo třeba nosit dlouhý kabel s možností připojení např. k žárovce (v mnoha vesnicích, kde expedice pracovala, byla zavedena elektřina až v letech 1957-1960, rozvody byly jednoduché, bez zásuvek v jednotlivých místnostech). Účastníci expedice se stravovali z vlastních zásob; jen občas jim někdo z informátorů nabídl domácí jídlo. Obchod nebyl v každé vesnici, dostat např. chleba bylo obtížné, máslo, mléko nebo vejce mohli prodat jenom místní lidé, kteří sami často měli – vzhledem k vysokým povinným dodávkám – nedostatek základních potravin. Problém byl i s noclehy, někdy se podařilo získat místo v ubytovně lesních dělníků, jindy se uvolil někdo z vesnice nechat „paniv z Prahoch“ přenocovat u sebe, občas vypomohl místní učitel.

Po překonání počáteční nedůvěry (zde pomáhala dobrá znalost příbuzných dialektů) bylo v každé vesnici třeba získat ochotné informátory mezi místními rodáky. Při výzkumu se dbalo na to, aby informátoři reprezentovali generační a sociální rozvrstvení obyvatelstva vesnic, v nichž nahrávání probíhalo, aby to byli lidé hovorní, s přirozenou inteligencí a dobrou výslovností. Pro usnadnění budoucí analýzy individuální mluvy každého jednotlivého vypravěče byly zaznamenány důležité informace, naznačující možné zdroje interference s jinými jazykovými živly (s jiným nářečím, s jazykem slovenským, polským, maďarským): na konci vyprávění každý z informátorů uvádí své jméno, příjmení, datum a místo narození; dále se dozvídáme, odkud pocházejí jeho rodiče, manžel nebo manželka a jejich rodiče. K důležitým informacím patří i to, zda ten který informátor prožil celý život v dané vesnici, jakou školu navštěvoval, kdy, kde a jak dlouhou dobu trávil mimo rodnou obec.

Výzkum byl zaměřen především na zachycování delších souvislých promluv z různých tematických okruhů a žánrů. Styl vyprávění se výrazně liší např. při emocionálně nasyceném volném líčení osobních životních osudů a při popisném vyprávění o polní a domácí práci, svatbách a jiných obřadech. Častá jsou vyprávění

Oldřich Leška (1927-1997)

Andrej Kurimský (1933-1980)

příběhů, které se již staly obvyklou součástí repertoáru vypravěče a mají ustálenou podobu. Vypravěčské umění informátorů je obsaženo také v hotových útvarech, v lidových pohádkách a pohádkových vyprávěních; záznamy fonotéky je obsahují 220. Líčení průběhu roku na vsi bývá provázeno i zpěvem. V našem materiálu je zachyceno přes 250 lidových písní, 226 písní svatebních, 33 písní doprovázejících slavnost křtin a 33 nábožných písní a koled (celkem 542 písní). Výzkumní pracovníci dbali na to, aby se vedle vypravěčských žánrů tradičních objevovala i vyprávění tematicky a jazykově poznamenaná novou dobou; ve všech zkoumaných typech nářečí se zaznamenávala i vyprávění dětí a mladých lidí (děti např. vypravují pohádku nejprve ve slovenštině či ukrajinštině, potom vlastním nářečím). Nahrávky tak zachytily také rozdíly v řeči představitelů různých generací nářečních mluvčích.

Vyprávění informátorů bylo zaznamenáváno na magnetofonové pásy tak, že dialektolog, který vedl besedu, vstupoval do nahrávání minimálně. Vyprávění je tedy většinou velmi spontánní a poskytuje cenný materiál pro výzkum větné stavby včetně větné intonace; ve svých formalizovaných podobách (pohádky, často vyprávěné příběhy) může pak být zajímavé i pro textovou lingvistiku.

Spolu s pořizováním souvislých nahrávek byly ještě zvlášť prozkoumávány jednotlivé plány jazyka. Fonetické a fonologické zvláštnosti nářečí byly zachycovány pomocí speciálně připravených textů, které informátoři četli. Z morfologické stavby nářeční mluvy byla ve většině případů písemně zachycena paradigmatika. Obraz o lexikálním složení nářečí, vyplývající ze zvukových záznamů souvislého vyprávění, byl doplňován souborem odpovědí na otázky podle připraveného dotazníku, v každé navštívené vesnici se zaznamenávala např. také soustava číslovek, způsob označování hodin ap.

Nejzápadnější obcí, kde byl nářeční materiál zachycen, je Kyjov v okrese Stará Lubovňa, jihozápadní směr výzkumu ohraničují obce Drienica a Lutina, severozápadní materiál poskytují obce Cigelka, Kurov a další, výzkum ve svidnickém okrese je vymezen na severu obcemi Vyšný a Nižný Komárnik, Krajná Poľana a Miroľa, na jihu pak (poblíž Giraltovců) obcemi Lomné a Brusnica. Severní hranice nejvýchodnějšího slovenského území souvisle osídleného obyvatelstvem s nářeční mluvou ukrajinskou zahrnuje katastrální území dnes zatopených obcí Zvala a Ruské, na východě (při hranici s Ukrajinou) je zachyceno nářečí vesnic Nová Sedlica, Zboj, Uličské Krivé, Ulič, Ruská Volová, Ubl'a a Dúbrava, jižní hranici tvoří obce Beňatina a Podhrad'. Všechny ostatní zvukové zápisy pocházejí z obcí ležících uvnitř takto vymezeného rámce.

V sedmdesátých letech však musela být práce na dialektologických a ukrajinistických projektech zastavena. Již jenom jako interní publikaci Kabinetu cizích jazyků se O. Leškovi podařilo vydat rusky psaný strukturní popis nářečí obce Ubl'a (*Govor sela Ublja vostočnoj Slovakii*, Praha 1973), který je dodnes nejrozsáhlejší monografií pojednávající o gramatickém systému nářečí jedné jihokarpatské obce.

Zpracování zvukových záznamů z východního Slovenska

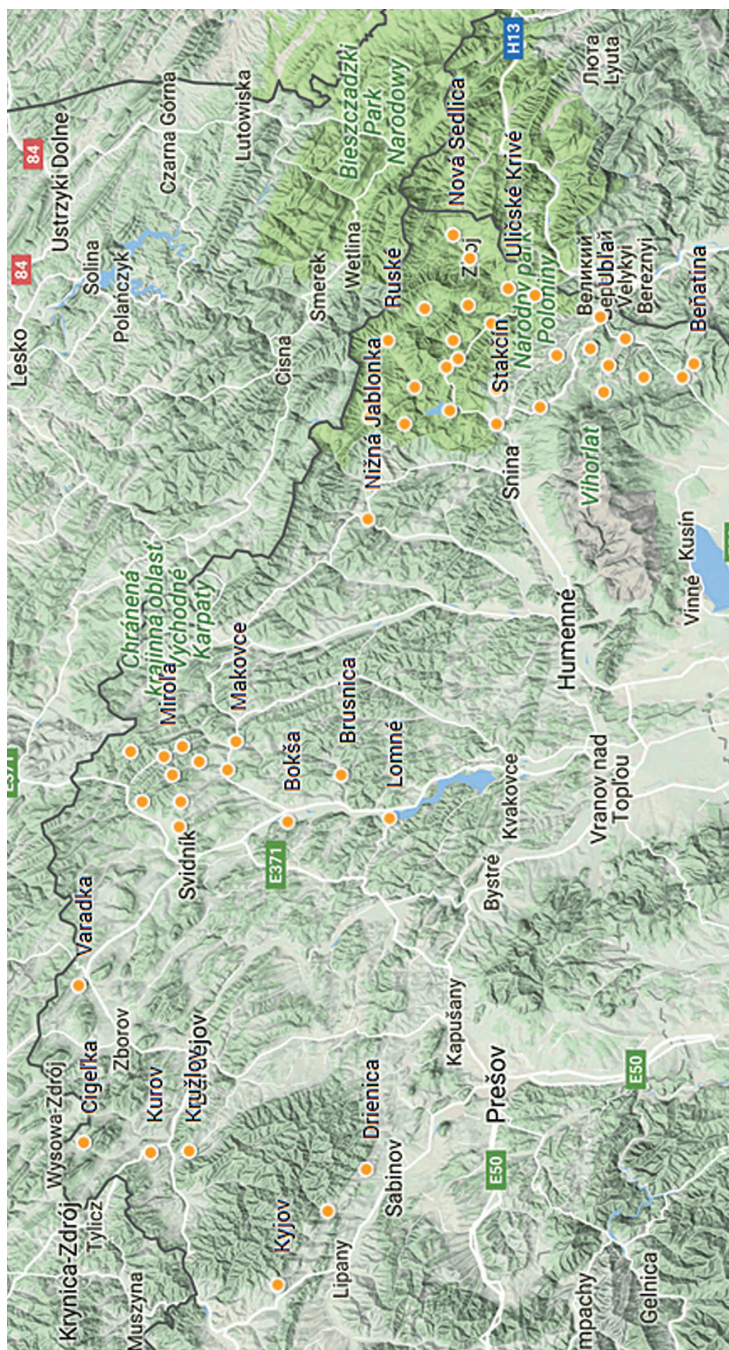
Po obnovení Slovanského ústavu v devadesátých letech 20. stol. vzniklo několik publikací vracejících se k tomuto unikátnímu materiálu. První z nich byla kniha *Vyprávění z Podkarpatí. Ukrajinská nářečí východního Slovenska*. Jedná se

Orba pluhem v obci Starina v r. 1978
(fotoarchiv M. Mušinky)

o chrestomatii nářečních textů doplněnou třemi jazykovědnými studiiemi O. Lešky, v nichž je podrobně analyzován fonologický systém nářečí obcí Ubla, Zvala a Nižná Jablonka, a folkloristickou studií M. Mušinky. Vybrané texty reprezentují především nářečí nejvýchodnější oblasti rusínského osídlení na východě Slovenska při státní hranici s Ukrajinou.

Zvukové záznamy pořízené při terénním výzkumu v padesátých a šedesátých letech byly digitalizovány, vznikl tak soubor 91 CD, na nichž je uchován nářeční materiál z 52 obcí východního Slovenska. Několik z nich, podobně jako Zvala, jejíž nářečí podrobně popsal O. Leška, existuje dnes na mapě pouze jako tzv. katastrální území; vesnice Dara, Velká Polana, Starina, Smolník a Ruské zanikly v polovině osmdesátých let v souvislosti se stavbou vodní nádrže Starina. Obyvatelé vesnic se rozptýlili po okolí i po celém Slovensku a záznamy naší fonotéky jsou dnes jediným souvislým zachycením jejich nářeční mluvy. Další etapou prací byla katalogizace tohoto bohatého materiálu. V publikaci R. Šiškové, M. Mušinky a A. Mušinky *Ukrajinská nářečí Slovenska. Výzkum a zvukové zápisy z let 1957–1967* je otištěn podrobný tematický rejstřík, jenž je výsledkem poslechu a rozboru celé sady 91 CD. Obsahuje 527 témat (včetně pohádek a písní), u nichž je uveden každý jednotlivý výskyt tématu ve vyprávění, pro každý disk jsou uvedeny příslušné stopy, kde dané vyprávění začíná. Rejstřík, zpracovaný R. Šiškovou, zachycuje témata s různou frekvencí; vedle ojedinělých vyprávění typu „Založení školy v Runině“, „Jak jsem pytláčil“, „Moje první cesta vlakem“, drobných příběhů ze života, hádanek a anekdot existují témata opakující se vždy znovu

Mapa lokalit zachycených výzkumem v letech 1957-1967

Stavení s doškovou střechou, Zbojné 1968
(fotoarchiv M. Mušínsky)

v každé nové lokalitě. Velmi častá jsou vyprávění účastníků první a druhé světové války, líčení postupu při stavbě dřevěné chalupy, vyprávění o zemědělských plodinách, jejich pěstování a využití (především o bramborách, zelí a konopí), o předení a tkaní plátna, o svatbách a pohřbech, o strašidlech a záhadných jevech, o násilném zakládání zemědělských družstev, o nepořádkách ve vedení obce, ale i úvahy o víře v Boha, o národnostní otázce nebo o vlastním nářečí a nářečích sousedních.

Kniha obsahuje rovněž podrobný popis historie výzkumu jihokarpatské nářeční oblasti, studii M. Mušinky *Ukrajinské etnikum východního Slovenska a jeho zvláštnosti*. A. Mušinka přispěl základními informacemi o lokalitách zastoupených v nářečním výzkumu.

Dalším výsledkem zpracovávání tohoto materiálu je kniha *Vyprávění a písně Rusínů z východního Slovenska. Jihokarpatská ukrajinská nářečí v autentických záznamech*. Vydala ji R. Šišková za spolupráce folkloristy M. Mušinky a muzikologa J. Hrušovského. Vedle úvodních studií obsahuje 35 vzpomínkových vyprávění

v nářečí a 138 lidových písní s notovým zápisem. Nářeční texty jsou opatřeny souběžným českým překladem, celý svazek doplňují dvě CD s ukázkami zvukových záznamů nářečnické promluvy a písní. Zveřejnění těchto materiálů má kromě odborné také velkou dokumentární a čtenářskou hodnotu.

R. Šišková také sestavila nářeční slovník *Areálová studie slovní zásoby rusínských nářečí východního Slovenska. Diferenční slovník*, který rovněž vychází ze zvukových nahrávek. Slovník zachycuje jádro slovní zásoby jihokarpatských nářečí na východním Slovensku; kromě českého ekvivalentu či výkladu je u každého hesla uveden výčet všech lokalit, v nichž bylo slovo zaznamenáno. Podává tak detailní informace o územním rozšíření jednotlivých nářečnických výrazů.

Současný výzkum

V současné době jsou ve Slovanském ústavu řešeny dva projekty zaměřené na výzkum jihokarpatských nářečí. Jedním z nich je zpracování elektronické lexikální

v maďarštině, zřídka bývá výklad i v daném nářečí (jedná se tedy o citaci vysvětlení samotného informanta). Na značném množství lístků jsou dále ekvivalenty v němčině a češtině. Německé ekvivalenty byly doplněny po roce 1940 na příkaz říšského kurátora Slovanského ústavu a Ukrajinské svobodné univerzity v Praze. České ekvivalenty měly být protiváhou vnuceným německým, jinak do konceptu slovníku nepatřícím.

Historie sběru nářečního lexika pro slovník jihokarpatských nářečí

První fáze sběru slovníkového materiálu probíhala od samého začátku dvacátých let do vypuknutí druhé světové války. Do podoby kartotéčních lístků byl zpracován materiál získaný Paňkevycem při výzkumných cestách přímo v terénu, dále pak odpovědi na dotazníky publikované Paňkevycem v místním tisku, excerpta z dříve publikovaných nářečních textů a také místní tisk a literatura blízká lidovému jazyku. V letech 1922–1924 na excerpci publikovaných nářečních materiálů spolupracoval s Paňkevycem haličský etnograf Volodymyr Hnatuk. Hnatuk pořídil pro I. Paňkevycе excerpta ze svých vlastních materiálů, uveřejněných ve Lvovském *Etnografickém sborníku*, ze starší dialektologické literatury (především z dvoudílné nářeční monografie Ivana Verchratského *Znadoby dlja piznaňa uhorsko-ruskych hovoriv*), z *Rusínsko-maďarského slovníku* László Čočeje, z lidových písní vydávaných Jakovem Holovackým a z různých dalších pramenů včetně místního tisku. Sám Paňkevyc také doplňoval svůj slovníkový materiál excerpty z místních periodik. Do kartotéky byla v prvé řadě pojata slovní zásoba z výtvorů lidové slovesnosti, nejčastěji lidových písní. Hojně excerptovány byly však i další texty s národopisnou tematikou, a dokonce i umělecké prózy podkarpatských spisovatelů, jejichž jazyk je nasycen řadou dialektismů, např. povídky J. Stanynce a O. Markuše.

V době maďarské okupace Podkarpatské Rusi se Ivanu Paňkevycovi podařilo uprchnout přes Vídeň a Bratislavu do Prahy. Právě zde pokračovaly práce na dalším rozšiřování a zpracovávání jeho slovníku. Z podkarpatských emigrantů, zejména učitelů a studentů, sestavil Paňkevyc desetičlennou komisi, jež měla slovník prověřit a doplnit pasportizací údajů před jeho konečným vydáním ve Slovanském ústavu. Z tohoto období pocházejí přípisky na velké části lístků, jedná se zejména o doplnění dalších lokalit (rodné obce jednotlivých členů slovníkové komise) a fonetických či slovtvorných variant na starší lístky a vytváření nových hesel. Další etapa sběru slovníkového materiálu začíná až v roce 1951, kdy Paňkevyc vydává časopisecky nové dotazníky a připravuje terénní expedice na východní Slovensko. Do sběru nářečního lexika zapojuje své studenty z Karlovy univerzity. Ke konečnému zpracování slovníku přistupuje Paňkevyc až krátce před svou smrtí v roce 1958, k tisku však stihl připravit jen A, B a začátek B (přibližně 300 polovičních stránek strojopisu). Z této definitivní redakce slovníku se v Paňkevycově pozůstalosti zachoval jediný list, díky němuž známe Paňkevycovu představu o konečné podobě slovníku.

Po Paňkevycově smrti se práce na slovníku ujímá folklorista Orest Zilynskyj, syn Paňkevycova přítele a významného ukrajinského dialektologa Ivana Zilynského, který obohacuje lexikální materiál o další excerpta nářečních zápisů a připravuje

slovník k vydání pro Československo-sovětský institut ČSAV až do roku 1963. Několika tisíci hesly v té době přispěli Paňkevyčovi žáci Andrej Kurimský a Mikuláš Mušínska. Orest Zilynskyj zpracoval téměř polovinu hesel, avšak při stěhování akademického ústavu do jiné budovy se zpracovaná část slovníku nenávratně ztratila. Posledním pokusem o vydání slovníku byla snaha ukrajinského dialektologa Mykoly Hrycaka v letech 1964–1966 spojit svůj lexikální materiál (zhruba dvakrát obsáhlejší) s Paňkevyčovým a vytvořit tak slovník zakarpatských nářečí na základě kartotéky čítající okolo 300 000 hesel. M. Hrycakovi byla z Prahy zapůjčena hotová redakce písmen A a Б, dokončená ještě Paňkevyčem, na jejímž základě Hrycak zkušebně zpracoval část spojeného slovníku. Tento plán však také ztroskotál, neboť se nepodařilo nalézt vydavatele slovníku. Hrycakův materiál je v současné době zpracováván v Ústavu ukrajinského jazyka NAVU v Kyjevě. Paňkevyčova slovníková kartotéka byla v r. 1992 připojena k jeho pozůstalosti v Literárním archivu Památníku národního písemnictví na Strahově, později byla uchovávána v depozitáři ve Starých Hradech, od r. 2015 se nachází v centrálním depozitáři v Litoměřicích.

Prameny lexikálních materiálů I. Paňkevyče a zastoupení jednotlivých lokalit

Paňkevyčova dcera Marta Dolnycká provedla na počátku devadesátých let 20. stol. podrobnou inventarizaci těchto slovníkových materiálů. Celkový počet kartotéčních lístků tehdy spočítala na 116 860. Dále odhadovala, že 45 000 z tohoto množství pochází přímo z pera Paňkevyče, 30 000 tvoří Hnaťukova excerpta (z toho 8000 ze slovníku L. Čopeje), 20 000 pochází od jiných sběratelů, 10 000 je výsledkem práce desetičlenné slovníkové komise, sestavené z emigrantů z Podkarpatské Rusi

Původ lexikálního materiálu v databázi

v době druhé světové války, a 1000 hesel vyexcerpoval z různých zdrojů Orest Zilynskij, který připravoval slovník k vydání po Paňkeyvyčově smrti.

Z dnešního území Slovenska se v databázi nejčastěji setkáváme s materiálem z obcí Strážany, Údol, Jakubany (o. St. Lubovňa), Varadka, Kurov (o. Bardějov), Brusnica (o. Stropkov), Svetlice (o. Medzilaborce), Nechválová Polianka (o. Humenné), Pichne, Ubla, Strihovce, Zboj a Ulič (o. Snina). Z dialektů, nacházejících se dnes v Zakarpatské oblasti na Ukrajině, je v databázi zastoupeno nejvíce slovníkového materiálu z těchto obcí: Nevycke, Ruski Komarivci, Korytňany (o. Užhorod), Perečyn, Turja Mokra, Turja Bystra, Turja Poljana (o. Perečyn), Velykij Bereznyj, Ljuta, Volosjanka (o. Velykij Bereznyj), Verchni Vorota, Volovec, Bukovec, Zavadka (o. Volovec), Mukačevo (o. Mukačevo), Mižhirja, Nyžnij Synevyr, Verchnij Studenyj, Lozjanske, Roztoka, Torun (o. Mižhirja, dříve Volovyj), Imstyčevo, Zaričča (o. Iršava), Chust, Oleksandrivka, Horinčevo (o. Chust), Ťačiv, Tereblja, Teresva, Bedevlja (o. Ťačiv), Verjacija (Vynohradiv), z oblasti huculských nářečí jsou to Rachiv, Jasiňňa, Bohdan, Kobylecka Poljana (o. Rachiv). Z tohoto přehledu je zřejmé, že materiál dosti rovnoměrně mapuje celou oblast výskytu jihokarpatských dialektů.

Vznik elektronické databáze a zpracování lístků

V roce 2010 bylo ve Slovanském ústavu AV ČR rozhodnuto o zpracování tohoto jedinečného dialektologického materiálu. Celá Paňkeyvyčova kartotéka byla naskenována a její data jsou v současné době zanášena do elektronické databáze, jejíž technické možnosti jsou průběžně zdokonalovány. Výsledkem by mělo být moderní elektronické médium, v němž bude možno lexikální údaje vyhledávat a třídit podle řady kritérií a které tak poskytne široký prostor pro badatelské využití. Ocení ho zejména dialektologové, důležitě informace však může materiál databáze poskytnout také etnologům a etnolingvistům, neboť je v něm významně zastoupena lidová slovesnost, lidové zvyky a obřady, podrobně je také popsána řada vesnických reálií odrážejících tradiční způsob života v oblasti Karpat. Dalším krokem by pak měla být publikace slovníku jihokarpatských nářečí, který čeká na své vydání již dlouhá desetiletí.

Původní lístková kartotéka je do podoby elektronické databáze převáděna tak, že údaje z každého naskenovaného lístku jsou zapisovány do těchto samostatných polí: heslové slovo, slovní druh, gramatická charakteristika, vysvětlivka, ekvivalent, kontext užití, pramen zápisu, lokalita, poznámka. Podle všech těchto kritérií lze v databázi vyhledávat pomocí filtru. Např. podle lokality je tedy možno celý materiál roztrdit na stovky slovníčků lokálních nářečí. U naprosté většiny jihokarpatských obcí se jedná o vůbec první zachycení jejich slovní zásoby. Z některých lokálních nářečí je doloženo jen několik desítek či stovek slov, u několika z nich to však budou svým rozsahem již nezanedbatelné dialektní lexikony o rozsahu dvou, tři a možná i více tisíc slov.

Současný terénní výzkum

Od roku 2011 je do dialektologických projektů Slovanského ústavu zapojen Michal Vašíček, který se kromě účasti na zpracování lexikální databáze věnuje sběru nářečního materiálu a jeho zpracování s důrazem na nářeční dynamiku. Pro získání sou-

Lexikální databáze z nářečních materiálů Ivana Paňkoviče

ID listku: 12101 Scan OID: 73519 Uložit

12101 грапа
 12102 грапа
 12103 грапа, грапы
 12104 грапи
 12105 грапи
 12106 грапи
 12107 грастух
 12108 грастух
 12109 грастух
 12110 стоел
 12111 грапати
 12112 грапати
 12113 грапати
 12114 грапати
 12115 грапати, дс
 12116 грапа
 12117 грапа
 12118 грапа, м. ж.
 12119 грап
 12120 грап, м
 12121 стоел, а. м
 12122 грапка
 12123 грантовий
 12124 гранть, у, м
 12125 гранцовой, а. ж
 12126 грапатки
 12127 грантка, и. ж.
 12128 грантарь, а. м.
 12129 гранть, а. м.
 12130 гранта, м. ж.
 12131 грантовъ, а.
 12132 стоел
 12133 грандирь, а. м.
 12134 грапатка, а. ж.
 12135 рама, а. м.
 12136 грайцарь, а. м.
 12137 грайцарь, я. м.
 12138 грайцарь
 12139 грайцарь
 12140 грайцарь
 12141 грайцарь, я. м.
 12142 градусь, а. м.
 12143 стовилта
 12144 градуват

Přepis heslového slova:
 грапа

Slovní druh:
 substantivum

Gramatická charakteristika:
 -

Vysvětlivka:
 борона, господарський
 прилад

Kontext užiti:
 Мусай фашно грапов
 заграпати низу, аби скоро
 знизшов мстай

Ekvivalent:
 грапы

Pramen zápisu:
 zápis na místě

Lokalita:
 Бичов
 Лут

Poznámka:

Archivní slovníkový materiál je zpracováván do podoby elektronické databáze

časných nářečních záznamů bylo v letech 2011–2016 podniknuto osm výzkumných cest do obcí s jihokarpatským nářečím na východním Slovensku a v Zakarpatské oblasti na Ukrajině, celkově bylo zatím prozkoumáno 26 obcí na Slovensku a 9 obcí na Ukrajině. Na Slovensku byl získán jazykový materiál z obcí Osturňa, Veľký Lipník, Kamienka, Litmanová, Jarabina, Kremná, Kyjov (o. Stará Lubovňa), Chmelová (Bardějov), Kapišová, Dobroslava, Hunkovce, Bodružal (o. Svidník), Tokajík, Piskovce (o. Stropkov), Rafajovce (o. Vranov n. Topľou), Zavada, Zbojné, Nižná Jablonka, (o. Humenné), Svetlice (o. Medzilaborce), Pčolinné, Kolonica, Strihovce, Ubla, Ulič, Zboj, Nová Sedlica (o. Snina); na Ukrajině byly pořízeny nahrávky v obcích Malj Bereznyj, Zavosyno, Kňahyňa, Stryčava, Sužycja (o. Velykyj Bereznyj), Inycja (o. Iršava), Koločava (o. Mižhirja), Mala Uhoľka (o. Tačiv) a Bohdan (o. Rachiv). Sběr materiálu probíhá jednak formou řízeného rozhovoru s nářečními mluvčími, jednak jako záznam spontánních nářečních projevů a vzájemných rozhovorů mezi informanty. Nářeční promluvy jsou nahrávány na diktafon a prepisovány pomocí fonetické nebo fonemické transkripce, aby bylo možno při následné analýze pracovat kromě nahrávek i s nářečními texty. Při rozhovorech s informanty jsou používány tematické okruhy sestavené pro sběr nářečního materiálu v padesátých a šedesátých letech a lexikální dotazníky. Současný výzkum dokládá, že lokální nářečí jsou ve zkoumaných obcích na Slovensku i na Ukrajině při rozšířené dvojjazyčnosti či vícejazyčnosti stále základním komunikačním kódem. Výzkum se soustřeďuje především na oblast slovensko-ukrajinského pohraničí, kde se snaží zachytit jazykové proměny způsobené

bené vznikem státní hranice, která před 70 lety (po připojení Podkarpatské Rusi k SSSR) rozdělila jihokarpatské nářeční kontinuum. Blízce příbuzné dialekty tak byly vystaveny vlivu různých spisovných jazyků a začaly se vyvíjet odlišně, což lze pozorovat především v rovině slovní zásoby, v menší míře pak i v tvarosloví a hláskosloví. Zvláštní pozornost je přitom věnována nářečí obce Ubla, jehož historie je dobře známa díky více než stoleté tradici jeho výzkumu.

Ukázky nářečních textů zaznamenaných současným výzkumem

Sedm ukázek nářečních textů nás seznámí s různými jihokarpatskými dialekty od nejzápadnějších oblastí na Spiši po povodí Boržavy na Zakarpatí. Nářečí prvních tří obcí mají ustálený přízvuk na předposlední slabice, na místě starého *o* v zavřené slabice mají hlásku *i*. Nářečí Nové Sedlice na Slovensku a Kňahyni na Ukrajině jsou si velmi blízká, mají pohyblivý přízvuk a reflex *u* za staré *o* v zavřené slabice. Boržavské nářečí obce Ilnycja má v zavřené slabice hlásku *ü*.

Litmanová, Mária Beňová, nar. r. 1932

/dr'itarka/

/a n'an'ò jak skosili zerno | nebiš'čyk | no ta oni šli za robotom | pišli dr'itom | oni ne xodili tak do tovarn'i | oni ne xt'ili tak iti do tovarn'i | oni išli dr'itom na dr'itarku | popravjati l'ud'om horc'i a latati | oni mali zaľubu do toho i oni byli furt spokijny že oni | oni zarobjat tam til'ko kil'ko | jim trebalo | no ale trebalo t'iz roboti | tag naklali do toj kroš'n'i tyx zel'iziv | zel'iza všel'ijaky muš'ili mati ku tij roboti | a ku tomu trebalo i b'axy | mal plasty tam do tej kroš'n'i hej vž'ati na sebe | no a z dediny na dedinu iti | dagde bylo blisko | dagde bylo daleko | prišli š'nihy | i š'nihami trebalo jti | i burky prijšli | i dožd'om trebalo iti | a jak ste prišli dagde nočovat'i ta vaz dali do stajn'i | no taj š'i ta jak oni š'e povidali jak | išli do stajn'i a že tam byli | dobitok | ta dobr'i bylo bo bylo teplo kolo toho dobitku | ale dagde ne mali lem jednu korovu abo kon'a abo što no tam jak l'ahli večer zamerznenij i obut'a i šyt'ko take rano obuli || oni tu xodili kolo pr'ašova tu kolo | kolo bardijova | tu lem xodili | oni ne xodili tam desi do jugoslaviji | a nigde | lem tu xodili (...) toty molotšy pišli po dvaje | po trije | no ta pišli | kotry šli do n'imecka | do jugoslaviji | i desi išt'i | inde | što pišli | no ta ta može i veci zarobili no ale | toty taky pišli ta pišli slobodny | ne mali doma gazdivstva ani rodinu | ani ženu išt'i no ta | a d'ido už mali doma | rodinu i | r'il'u mali ta trebalo r'il'i obrobiti | bo t'iš | jag byli ne robili na r'il'i ta što byli jili | ta tak/

Litmanová, Mária Strýčková, nar. r. 1987, doktorandka

/majdany/

/jag gazdiješ musiš š'ino | c'ile l'ito zme š'ino hrabali | my už na majdan ne xodili ale od nas l'ude xodili na majdany | hrabati š'ino | to bylo ne znam | jak to nazvat'i | okolo dediny dakody š'a ne pasli korovy bo bylo | byli grul'i posaženy i žyto i oves | a | tak muš'ili xoditi l'ude dale | to bylo deš'atky kilometriv dakotry deš'at' kilometriv od dediny a išli | no tak tam š'a kosilo po tyx horax | po kopc'ax | ne byli tak l'isy jak teras sut už zarosnety ale byli majdany | postavili tam taku xatku | jedna d'vi

xyšky v n'ij byli | pec | i ku tomu byla stodola s pričolkom | to maš take | de š'a š'ino davalo do toho (...) toto š'ino š'a potom dupalo | znaš žeby š'a ti vošlo ta | jag raz zme byli d'iti ta zme zavolali s c'iloj ulic'i d'iti no i zme skakali do š'ina | zme š'a t'išyli | ale išla burka abo išol | malo l'ati no tak bylo t'aško bo trebalo skoro | a jag dakody ne byli xlopi no ta zme muš'ili my pomahati zošmar'ovati viz no a | to byla t'aška robota pre d'iti | moc poroxu bylo i | to t'a i dusilo i štyxalo (...) my zme mali za domom pidimok | tam zme hrabali š'ino a nam stačylo til'ko | ne mali zme kon'a ta ne trebalo til'ko š'ina || pidimok | tak š'a volat čast dediny | pidimok | a majdan zme mali š'a to volalo grin'/

Rafajovce, Mária Michalová, nar. r. 1951 v Rohožniku

(O užívání nářečí)

-a vaši d'iti znajut bisidovat'i | bisidovali ste z nima?

/pravi žen'e | tobulajednaxiba | on'i | unazbulo take | moja svekra hutorila | a keďže mi xodil'i do roboti | on'i rosli zo svekrom tag on'i začal'i hutorit'i | ale mi dvoje keď prišli z roboti ta z d'it'mi z'me hutoril'i | ale mi dvoje aj teper po rusnacki | mi sobi svoje fše trimeme | mi sobi pobisid'ijeme | po svojomu | a znam že raz jem dala lenku | taka mala ja znam či mala das štiri roki do rohožnika | do mami | a mama hvar'ad alenko budež jist'i jajca? | a ona | n'e | bo n'e znala što to je | a prišla domu a hvarit | a baba l'en še fše pital'i | xcež jajca | xcež jajca | a ja n'e znala že co to je | ta ja hutorila že n'e || vlastni d'iti ne rozumil'i

Závada, Anna Andrejovská, nar. r. 1943

/mačanka/

/na sjatyj večur mačanka byla | bobal'ky | ne bylo dakoli file jak teper'ky | abo šalat | ale byla fasol'a zo slivkami | byla mačanka | byli bobal'ky | byla kapusta | to take bylo nelem take jak teper'ky (...) ta tak s'a varit mačanka | dast s'a varu | no a potym jak tot var skypit | nar'ižu častku fajn'i do toho | na a dam hriby | okreme | odvar'u hriby | a por'ižu jix na tot prst | prec'išu jix a jix por'ižu tag na dr'ibno | proc'ižu jix | no a pak vysypu nazad do toho varu | v'in s'a kypit | no a rospravl'u žeby ne bylo kvasne | pol'a toho xto jaku xoče | | no a jag už mi s'a fajn'i povarit | zrobl'u podbivku tag do | lemže ja si robl'u tak do vekšoho | kant'ičky a do vody | a roskoloču muku | naložu podl'a toho jaku xoču sobi zrobit'i hustu | bo našy ne xo'tat bars hustu | taku žeby byla r'itkava kus | no a potom š'i prepražu častku | do ol'iju častku prepražu | bo daxto cibul'u | moja sus'ida cibul'u pražyla a ja povidam že nit | daj | ole popraš častku | jake smačne | a už teper mi povidala hvarit teper | vidiš | dobr'i že ste mi povili hvarit | toto l'ipše | no a potym š'i pomašču | dam vegetu do toho | magi | doxuču a tak | mačanka/

Nová Sedlica, žena nar. r. 1925

/vovna/

/a 'uvč'i 'byli | 'vuvč'i 'mala 'každa gaz'dyn'a | bo 'treba 'bylo 'teploj 'šmat'a 'zver'xa || s toji 'vovny | my to 'pr'ali | to z'me 'myli | 'sušyli | pak tak 'skubli | pak 'pr'ali a na 'krosna 'tkali || a š'i pak to da'vali do 'stužyc'i tam za hra'nic'u | do ta'kohu | tam 'bylo ta'koj šo to polot'no 'tkane tak 'bili | 'bilo | 'voda ta hi 'mlinom 'hnala | a to'to pak ta'koj tovs'toj 'bylo | ta'koj hi 'ande | š'i 'tovš'še

'bylo hi tu'to || to šo 'krosna 'vytkali to 'byli r'it'koj | a šo ta 'voda 'stovkla | to 'byla ta'ka 'tovsta 'latka s 'toho || taj 'xlopi to no'sili | 'baby i 'xlopi (...) a s 'toho me no'sili ta'ky sa'raky i 'xlopi 'geroky | z 'vujc'î || 'xlopi 'šyli tak 'malen'ko pa'sovanoj | jak 'gerok | a 'baby ta'koj šy'rokoj | hu'n'čata 'byli | i do 'cerkvi zme to no'sili | 'bylo pa'rannoj | a z 'holym 'bruškom | tu 'bylo ta'koj ko'šulča a tu 'bylo 'holoj 'bruško | 'poty 'byli 'cundry na 'nohax v 'l'it'î || boč'kory lem 'byli | to'panky ne 'byli | | a 'bruško 'bylo 'holoj | 'čerevo | 'šlam do 'školy a 'duže byv 'moros | 'tricat' s'ím 'stupn'u 'morozu 'bylo | v 'tricat' 'semum 'roc'î tu 'bylo | | taj vme'rali | xvo'r'îli || 'malen'kom 'šla | tag jem pak 'síla a tak 'stisla | na'hr'îla 'čerevo bo 'holoj 'bylo/

Kňahyňa, žena nar. r. 1949

(Lidová legenda)

/byli tu'ty | ne'čist'î | tri | no ta'koj šo 'hvar'at čor'ty no | no taj sa zy'šli taj 'hvar'at' | što ro'biti z na'rodom | bo na'rod do 'boha sa 'vberrat' | a je'den 'hvarit' a | 'hvar'te že evan'helije ne'dobre | no | a 'drúhij 'hvarit' | nit | jak 'búdeš 'hvarti | to i tu'ty 'víruvut' v evan'helije | bo vír te'per' 'mnoho i tu'tyx | 'hvarit' ne pov'íme že evan'helije ne'dobroj | 'drúhij 'hvarit' a xvoro'tami | jix za'čin'ovati | žeby | od 'bohu | poxvo'r'îli žeby do 'boha sa ne zver'tali | a vun hvarit' | tot byv 'staršyj tot 'tret'ij 'hvarit' aj n'e | xvoro'tami n'e | bo 'hvarit' kit' xvoro'tov 'búdete ho 'ščin'ovati | l'u'dina čim 'húrše 'xvora | tym 'hurše do 'boha sa 'molit' | i tak | i vun hvarit' 'znajete šo | ba'hactvo | l'úde 'búduť baha't'iti | 'búduť xo't'iti 'hroš'î | 'každyj 'búde ob'man'ovati | op'čin'ovati | to je velikij h'rix ob'man'uvut' | op'kraduvut' | to je hr'ix | i 'tym vun sobí hre'be | i te'per' vun 'znaje šo jo'mu vže 'skoro ko'nec' i 'vun to'ho tak hre'be | i to 'tak vno i 'je/

Inycja, žena nar. r. 1920 v Malém Rakovci

(Zpracování konopí)

/ta'ka byla t'is'nota ščo 'plat'a ni'jakoje ne moš nig'de na'jti so'bí 'bylo || a 's'íjali s'me ko'lopn'î | ta || is 'toho s'me čin'ili polot'no (...) ko'lopn'î s'a po's'ivut' | i'zyjduť | 'urostut' | s'a'kî ve'likî | vy'sokî | ta vpe'ret u'birat s'a šo 'ucvelo | u'birat' s'a is kolo'pen' || a na kot'rym ho'lovočka s'a 'činit' to s'a vpsta'je pak nanas'ín'a | to v'druhyj rass'a v'birat' | no a to 'vjazes'as'a'kî vjazanoč'kyma'len'kî | ta 'močit' s'a u ta'kî | ta'kî 'byli moči'la | kala'mutna 'voda 'vs'aka | ta'koje | 'stojala 'voda | ta 'tam s'a mo'čilo | i jak uže 'vl'izat' is t'oho stebel'c'ate volok'no | to'dy s'a u'birat' iz 'vody | ta ne'se s'a u 'potúk | ta po'ločit' s'a 'dočista | pro'stavl'at' s'a | 'usxne || po'tomu 'byli | ta'kî 'tellic'î | my ka'zali 'tellic'a ščo | kla'de u to'to | ta s'ak ru'kov tov'če ta u'xodit' 'pr'adivo | volok'no u'xodit' | no a 'dale to volok'no s'a 'činit' na š'če'ti | ta'ka š'čít' | s'aka ve'lika a s'a'ka ši'roka | na u'tym zuboč'ky ta'kî 'dovhî | ta to s'a tam me'talo | ta s'ak s'a čin'ilo | čin'ilo | no ta 'bylo po'vîsmo šo 'dovhoje uxo'dilo a 'ščos' maj ma'loje s'a vt'î'halo | to 'zvali 'mykanič'a | ta 'pr'alo s'a a vto 'kloča 'tože s'a 'pr'alo/

v českém prostředí ojedinělý a nejkompexněji pojatý. Soustavně jsou zpracovávány dokumenty související s činností ruské emigrace na území Československa (např. vydání rozsáhlých pamětí a deníků), nově je zpracováván *Lexikon ruské emigrace v ČSR*. Od původního čistě literárního zájmu o ruské emigranty (především publikace Ljubov Běloševské věnovaná ruským emigrantským básníkům ze skupiny „Poustevna“) v poslední době pozornost směřuje ke zhodnocení vědeckého přínosu ruských emigrantů českému prostředí a k výzkumu ruského výtvarného umění v českých sbírkách. Zde vyšla rovněž v roce 2015 monumentální obrazová publikace věnovaná ruskému výtvarnému umění v českých veřejných sbírkách – konkrétně Galerii výtvarného umění v Náchodě, jejíž sbírku ruských obrazů autorka knihy Julie Jančárková nově popsala a interpretovala. Kniha byla oceněna Cenou poroty nakladatelství Academia za rok 2016. Tým slavistické lingvistiky a lexikografie se zabývá výzkumem slovanských jazyků především z pohledu lexikologie a neologie, v posledních letech však přibyl i komparativní výzkum slovesné syntaxe. Veřejnosti je již známa **Česko-ruská elektronická slovníková databáze**, přístupná přes webové stránky ústavu, která je průběžně doplňována a rozšiřována. Přípravován je i *Rusko-český slovník*. Vzniká i rozsáhlá databáze česko-slovinská, která je základem připravovaného Česko-slovinského slovníku. Zaměřujeme se i na výzkum bulharské lexikologie a na výzkum slovesné vazby (valence) ve slovanských jazycích (zde jsme v posledních letech spolupracovali s Ústavem formální a aplikované lingvistiky Matematicko-fyzikální fakulty UK v Praze). Z nejnovějších publikací jmenujme kolektivní monografii vzniklou v česko-polské spolupráci *Výzkum slovesné valence ve slovanských zemích*. K tématům nepřiliš široce v ČR zastoupeným patří diachronní i synchronní výzkum lužické srbštiny v kontextu ostatních slovanských jazyků a v kontextu němčiny. Elektronicky zpracovávány a vyhodnocovány pro další výzkumy jsou archivní dialektologické materiály z území bývalé **Podkarpatské Rusi a východního Slovenska**. Kartotéka slovníku ukrajinských jihokarpatských nářečí Ivana Paňkevycě je zpracovávána do podoby moderní **lexikální databáze**. **Fonotéka jihokarpatských dialektů** z území Slovenska z padesátých a šedesátých let 20. století je obohacována o materiály nových **terénních výzkumů**. Tradici a současnému stavu výzkumu jihokarpatských nářečí je věnována tato publikace.

Termín jihokarpatská nářečí označuje východoslovanské dialekty na území dnešní Zakarpatské oblasti na Ukrajině a na severovýchodě Slovenska. Hovoří jimi etnikum karpatských Rusínů, jehož příslušníci se obvykle považují za součást ukrajinského národa nebo za samostatný národ. Výzkum jihokarpatských nářečí má v českých akademických pracovištích dlouholetou tradici, sahající do dob první Československé republiky, jejíž součástí byla i domovina karpatských Rusínů – Podkarpatská Rus. O poznání jihokarpatských nářečí se zasloužil především I. Paňkevyc, který popsal jejich fonetiku a morfológií, po celý život také sbíral materiály pro nářeční slovník. Po druhé světové válce se výzkum zaměřoval na jihokarpatská nářečí východního Slovenska, kam byly v letech 1957–1967 organizovány pravidelné dialektologické expedice vedené O. Leškou a A. Kurimským. Materiály těchto expedic a materiály I. Paňkevyc jsou uchovávány a zpracovávány ve Slovanském ústavu AV ČR, v. v. i., kde v současné době vzniká elektronická lexikální databáze jihokarpatských nářečí. V roce 2011 byl zahájen nový terénní výzkum na území Slovenska a Ukrajiny, jehož cílem je sběr současného nářečního materiálu. Z lingvistického hlediska budí jihokarpatské dialekty mimořádný zájem jednak pro své archaické rysy, jednak pro intenzivní kontakt se západoslovanskými jazyky a dalšími jazyky karpatského areálu.

V EDICI VĚDA KOLEM NÁS PŘIPRAVUJEME:

Milan Řípa: **Oleg Alexandrovič Lavrentěv**

Jan Vít: **Jan Patočka**

Marie Makariusová: **Biografický slovník českých zemí**

V EDICI MIMO JINÉ VYŠLO:

Markéta Pravdová: **Jak se mluví mezi živly**

Martina Ireinová, Hana Konečná: **Nářečí dříve a nyní**

Martina Ireinová, Hana Konečná: **Slovník nářečí českého jazyka**

Edice Věda kolem nás | Pro všední den

Výzkum jihokarpatských nářečí ve SLÚ AV ČR | Michal Vašíček, Růžena Šišková

Vydalo Středisko společných činností AV ČR, v. v. i. Grafická úprava dle osnovy Jakuba Krče a sazba WOW, spol. s r. o. Odpovědná redaktorka Petra Královcová. Vydání 1., 2017. Ediční číslo 12119. Tisk WOW, spol. s r. o., Washingtonova 1567/25, 110 00 Praha 1

ISSN 2464-6245

Evidováno MK ČR pod e. č. E 22344

Další svazky získáte na:

www.vedakolemnas.cz | www.academiaknihy.cz | www.eknihy.academia.cz